DİNDE TAKVÂ'NIN MERKEZÎ KONUMU ŞEKİLCİ VE GÖSTERİŞE DAYANAN DİNDARLIĞIN ELEŞTİRİSİ

HACI ALİ ERDOĞAN

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerim, muhataplarını inanç, ibâdet ve ahlâk boyutlarını içeren kapsamlı bir hayat sistemine davet eder. Bu sistemin merkezinde, bireyin Allah ile olan ilişkisinin niteliğini belirleyen "takvâ" kavramı yer alır. Takvâ, sözlükte "korumak, korunmak, sakınmak, saygı göstermek, dindar olmak, itaat etmek, korkmak, çekinmek" anlamlarındaki vikâye masdarından türemiş olup, terim olarak "Allah'a itaat ederek azabından sakınmak" şeklinde tanımlanır.

Kur'ân'da takvâ ve türevleri 285 yerde geçmekte olup, bu durum kavramın din anlayışındaki merkezî konumunu açıkça göstermektedir. Takvâ, basitçe "korku" olarak değil, Allah'ın emir ve yasaklarına karşı derin bir sorumluluk bilinci, O'nun rızasını gözetme ve her an O'nun huzurunda olduğunun farkında olma (ihsan) şeklinde tezahür eden bir kalp ameliyesidir.

Ne var ki, İslâm toplumlarının tarihsel seyri içerisinde, dinin ruhunu teşkil eden bu içsel dinamikler yerini, bazen dışsal formlara ve ritüellere aşırı vurgu yapan bir anlayışa bırakabilmiştir. Şekilci dindarlık olarak nitelendirilebilecek bu eğilim, dinin özünü oluşturan ahlâkî ve manevî derinliği ıskalamakta, ibâdetleri amaç değil araç olmaktan çıkararak kendi başına birer gaye haline getirmektedir.

Nurettin Topçu'nun ifadesiyle, dinî hayatta iki temel tavır söz konusudur: merkezinde derûnî dinî tecrübelerin yer aldığı devingen, yeni keşif ve varoluş biçimlerine açık tavır ile din ve dinî hayatla ilgili tüm fikir, inanç ve eylemlerin açık ve seçik olarak tespit edildiğinin iddia edildiği, her çeşit yeniliğin din için tehlikeli olarak yorumlandığı toplumcu, şekilci-akılcı kapalı tavır. İşte bu ikinci tavır, dinin ruhunu değil, kabuğunu merkeze alan anlayışın tipik bir tezahürüdür.
Bu çalışma, söz konusu şekilci eğilimleri, Kur'ân'ın takvâ merkezli din anlayışı çerçevesinde eleştirel bir bakışla değerlendirmeyi hedeflemektedir. Makalede öncelikle takvâ kavramının Kur'ân'daki anlamı ve ibâdetlerle ilişkisi incelenecek, ardından şekilciliğin din anlayışında yol açtığı epistemolojik sorunlar tartışılacaktır. Son olarak, dinin mahiyeti ve ihlas-samimiyet ekseninde öze dönüşün imkânı üzerinde durulacaktır.

1. TAKVÂ: AMAÇ MI, ARAÇ MI?

Kur'ân-ı Kerim'deki ibâdetlere dair emirlerin nihai hedefi, bireyi takvâ sahibi bir insan haline getirmektir. Nitekim, "Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize kulluk edin ki takvâya eresiniz." (el-Bakara 2/21) ayeti, kulluğun hedef olarak takvâyı işaret etmektedir. Benzer şekilde orucun farz kılınış gerekçesi olarak "Umulur ki takvâya erersiniz." (el-Bakara 2/183) buyurulmaktadır. Bu ayetler, ibâdetlerin birer araç olduğunu ve nihai hedefin takvâ olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Ancak, dinî pratikler zamanla aslî maksatlarından uzaklaştırılarak, başlı başına bir amaç haline getirilebilmektedir. "Takvâ elbisesi"nin belli bir kıyafet formuna, "sünnet"in sadece misvak, sarık ve cübbe gibi dışsal unsurlara, "ibâdet"in sadece belirli ritüellerin edasına, "kulluk bilinci"nin ise mekanik zikir sayılarına indirgendiği bir anlayış, dinin özünü oluşturan ahlâkî ve manevî derinliği ıskalamaktadır.

Bu tür bir yaklaşım, "erdemli bir insan" ve "dürüst bir toplum" inşasının beraberinde getirdiği ağır sorumlulukları omuzlamak yerine, kontrolü ve ölçümü daha kolay olan şeklî kriterlere sığınmayı tercih etmektedir. Bu bağlamda, ilahiyatçı Hüseyin Atay'ın "Namazı milletin başına bela ettiler." şeklindeki sözü, anlaşılması gereken tarihsel ve eleştirel bağlamından koparılarak sıklıkla yanlış anlaşılmıştır.

Atay'ın buradaki kastı, namaz ibâdetinin kendisini değil, Kur'ân'ın tevhid, adalet, emanet, ihsan gibi temel mesajlarını gölgede bırakan; namazı, detaylı fıkhî tartışmalar, temizlik meseleleri içerisinde özünden uzaklaştırarak dini ağır ve yaşanmaz hale getiren zihniyeti eleştirmektir. Bu eleştiri, Kur'ân'ın "Yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz erginlik (birr) değildir. Asıl erginlik, Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaba ve peygamberlere iman eden; sevdiği malını akrabaya,

yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, dilenenlere ve kölelere veren; namazı dosdoğru kılan, zekâtı ödeyen... ahde vefa gösteren; zorda, darda ve savaşın kızıştığı zamanlarda sabredenlerin tutum ve davranışlarıdır. İşte onlar doğru olanlardır ve işte onlar takvâya ermiş olanlardır." (el-Bakara 2/177) ayetinde somutlaşan anlayışla örtüşmektedir.

Ayet, dinî olgunluğun sadece şeklî ritüellerden ibaret olmadığını, iman, ahlâk ve sosyal sorumluluğun bir bütün olduğunu vurgulamaktadır. Şekilciliğin din anlayışında yol açtığı epistemolojik sorun, makâsıd (amaçlar) ile vesâil (araçlar) arasındaki ilişkinin tersine çevrilmesinde yatmaktadır. İslâm hukuk teorisinde makâsıd, şeriatın gerçekleştirmeyi hedeflediği üstün gayeler olarak tanımlanırken, vesâil bu gayelere ulaşmayı sağlayan araçlardır.

Oysa şekilci anlayış, araçları amaç haline getirerek dinin özünü ve ruhunu gölgeleme tehlikesi taşımaktadır. Bu durum, ibâdetlerin bireyi takvâya ulaştırma işlevini yitirmesine ve dinin bir forma indirgenmesine yol açmaktadır.

2. DİNİN MAHİYETİ: HAYATI KUŞATAN BİR SİSTEM OLARAK

Şekilcilik eleştirisini sağlam bir temele oturtmak için "din" olgusunun mahiyetini doğru anlamak elzemdir. Din, seküler bir bakış açısının iddia ettiği gibi, sadece bireyin vicdanına hapsedilmiş veya sırf ahirete yönelik ahlâkî prensipler bütünü değildir. Aksine, din, insanı çepeçevre kuşatan, onun düşünce, inanç, tutum ve eylemlerine yön veren kapsayıcı bir sistemdir.

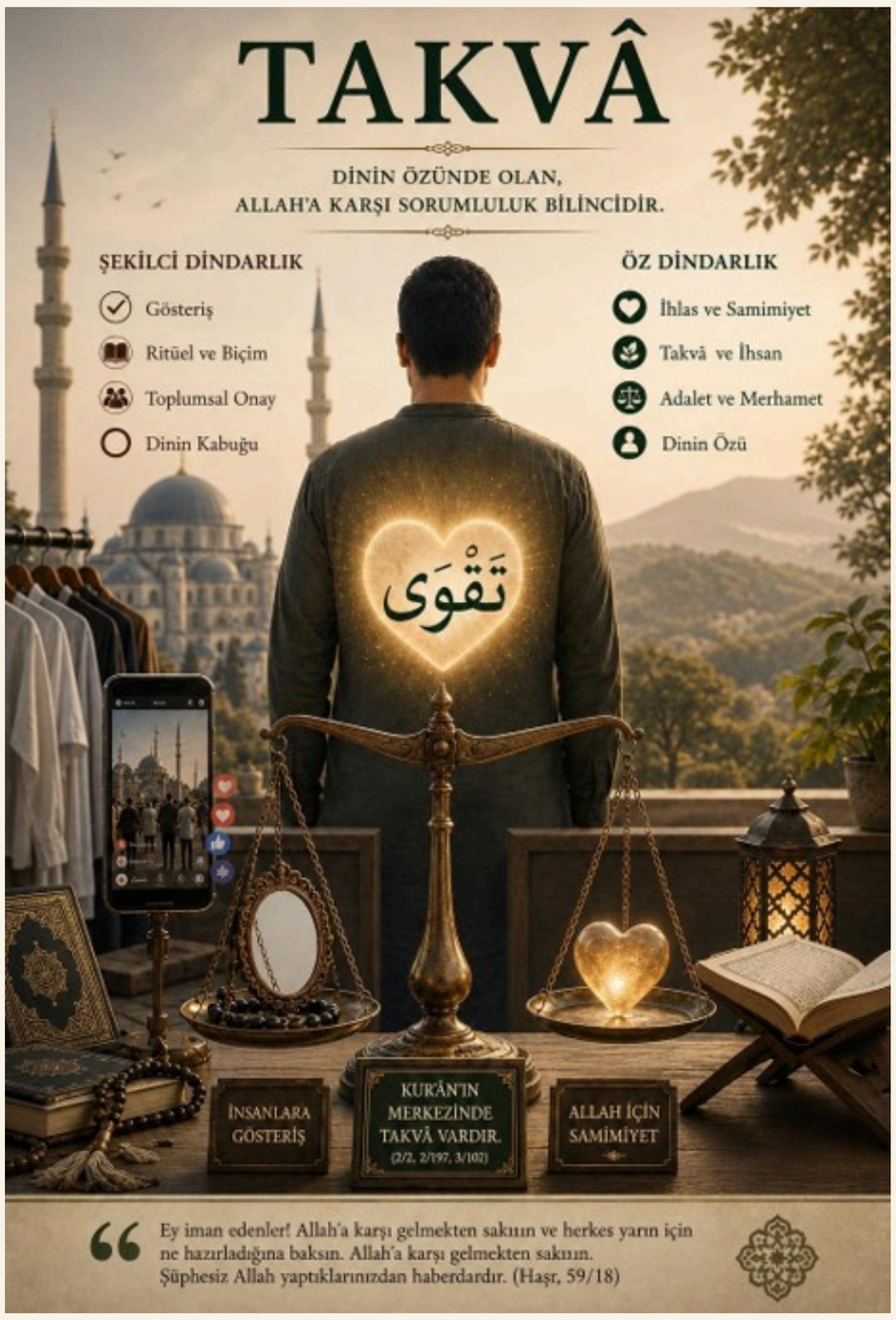
Klasik İslâm bilginleri bu kapsayıcılığı dikkate alarak dini şu şekilde tanımlamışlardır:

· Seyyid Şerîf el-Cürcânî: "Din, akıl sahiplerini peygamberin bildirdiği gerçekleri benimsemeye çağıran ilâhî bir kanundur."

· Tehânevî: "Din, akıl sahiplerini kendi iradeleriyle dünyada salâha, ahirette felâha sevk eden, Allah tarafından konulmuş bir kanundur."

· Bir diğer tanım: "Din, akıl sahibi insanları kendi hür iradelerini kullanarak doğrudan hayra ulaştırmak üzere Allah tarafından belirlenen ilâhî değerler manzumesidir."

Kur'ân-ı Kerim'de "din" kelimesinin geçtiği 92 yerde, bu kapsayıcı hayat sistemine atıfta bulunulmaktadır. Kur'ân, bu sistemi "dosdoğru din" (ed-dînü'l-kayyim, et-Tevbe 9/36), "Allah'a has din" (ed-dînü'l-hâlis, ez-Zümer 39/3), "gerçek din" (dînü'l-hakk, et-Tevbe 9/29) ve "Allah'ın dini" (dînullah, Âl-i İmrân 3/83) gibi isimlerle anar. Allah katında geçerli olan dinin İslâm olduğu (Âl-i İmrân 3/19, 85) belirtilir.

Bu tanım ve nitelemelerden anlaşılacağı üzere din, insanın sadece bir yönüne değil, tüm varlığına hitap eder ve nihai hedefi, hem dünyada hem de ahirette onun saadetini temin etmektir. Cibril hadisinde belirtilen "İslâm, İman ve İhsan" şeklindeki üçlü tasnif, dinin bu bütüncül yapısını özetler: inanç temeli (iman), bu inancın eyleme dökülmüş hali (İslâm) ve her ikisini de kuşatan derûnî samimiyet ve güzellik (ihsan).

Nurettin Topçu'nun dinî tecrübe anlayışı da bu bütüncül perspektifi destekler niteliktedir. Topçu'ya göre, birinci tür dinî tavır -ki bu canlı ve üretken olandır- kişi ve kişisel/varoluşsal arayışları, Tanrı ve varlıkla kurulan ilişkilerde yaratıcılığı ve yeni anlam üretme olanaklarını öne çıkarırken, şekilci tavır dinî hayatta herhangi bir yeniliğe olanak vermeyecek şekilde son derece tutucu, kapalı bir görüşü savunur. Topçu'nun bu tespiti, Kur'ân'ın takvâ merkezli din anlayışı ile şekilci yaklaşım arasındaki temel ayrışmayı felsefî düzlemde ortaya koymaktadır.

3. İHLAS VE SAMİMİYET: DİNİN KALBİ

Din anlayışında şeklin değil, özün merkeze alınması, "ihlas" ve "samimiyet" kavramlarını ön plana çıkarır. İhlas, kelime olarak "saflaştırma", "arıtma" gibi anlamlara gelirken, terim olarak "kulluk, ibâdet ve iyilikleri riya ve gösterişten arındırarak samimiyetle sadece Allah için yapmak" demektir.

İhlas genel anlamda Allah'a şirk koşmaktan, riyadan, samimi olmayan yapmacık davranışlardan, gösteriş arzusundan, kötü huy ve duygulardan kalbi temizlemek, davranışlarda samimiyet ve iyi niyet sahibi olmak ve Allah'ın rızasına uygun hareket etmektir.

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) bir hadis-i şeriflerinde "Din, samimiyettir/sadakattir (en-nasîhah)." buyurmuştur. Buradaki samimiyet, sadece Allah'a, O'nun Kitabı'na, Resûlüne, Müslüman yöneticilere ve tüm Müslümanlara karşı gönülden bir bağlılık ve dürüstlüktür. Hadis-i şerifteki nasihat kavramı, "birine hayırhahlıkta bulunmak" anlamına gelir ve bu hayırhahlık, Allah'a, Kitabı'na, Resûlüne, Müslümanların idarecilerine ve bütün Müslümanlara karşı samimiyeti içerir. Bu tanım, dinin sadece Allah ile sınırlı bir ilişki olmadığını, aynı zamanda toplumsal boyutu da kapsayan kapsamlı bir samimiyet ahlâkını gerektirdiğini göstermektedir.

Bir kudsî hadiste, "Kulumun en çok sevdiğim ibâdeti, bana karşı ihlaslı/samimi olmasıdır." buyurulur. Ebû Hüreyre'nin naklettiği bir başka hadiste ise, "Allah Teâlâ sizin bedenlerinize ve yüzlerinize değil, kalplerinize bakar." denilmektedir. Bu ifadeler, Allah katındaki değerlendirmenin esas ölçüsünün dış görünüşten ziyade, kalbin niyeti ve samimiyeti olduğunu göstermektedir. Nitekim tasavvuf kaynaklarında özellikle ibâdetlerin zâhirî şartları yanında bir de ihlâs, huşû ve hudû kavramıyla ifade edilen bâtınî şartlarının bulunduğu zikredilmiş, abdestsiz kılınan bir namazda olduğu gibi, ihlâssız olarak yerine getirilen ibâdetlerin de makbul olmayacağı üzerinde durulmuştur.

Bu samimiyet, sadece ibâdetlere has değildir. Peygamberimizin (s.a.v.) "Yeryüzü benim için mescid kılındı." buyruğu, müminin hayatının tüm alanlarını bir ibâdet bilinci ve mescid hassasiyeti içinde geçirmesi gerektiğine işaret eder. Bu, çevreye, tabiata, diğer insanlarla ilişkilere ve tüm sosyal sorumluluklara karşı da samimi, sorumlu ve duyarlı olmayı gerektirir. Hz. Muaz'a (r.a.) Yemen'e vali olarak gönderilirken söylenen "İhlaslı/Samimi ol, az amel sana yeter." tavsiyesi, bu anlayışın pratik bir tezahürüdür. Kur'ân'da ihlâs kavramının müstakil bir sureye isim olması ve "De ki: O Allah birdir." (İhlâs 112/1) ayetiyle tevhidin en veciz ifadesinin bu surede yer alması, ihlasın dinin özüyle olan sıkı bağını göstermektedir. İhlâssız bir ibâdetin kabul edilmeyeceği vurgusu, şekilci anlayışın en temel eleştirisini oluşturur: Dış görünüşte kusursuz bir ibâdet bile, kalpteki samimiyetten yoksunsa Allah katında bir değer ifade etmez.

4. ŞEKİLCİ DİNDARLIĞIN EPİSTEMOLOJİK VE AHLÂKÎ AÇMAZLARI

Şekilci dindarlığın en temel açmazı, dinin özünü oluşturan ahlâkî ve manevî derinliği göz ardı ederek, dinin sadece zahirî boyutuna odaklanmasıdır. Bu yaklaşım, İslâm düşünce tarihinde makâsıd (amaçlar) ile vesâil (araçlar) arasındaki dengenin bozulmasına yol açmıştır. Şekilci anlayış, araçları amaç haline getirerek ibâdetlerin bireyi takvâya ulaştırma işlevini yitirmesine sebep olur.

Bu durumun bir başka boyutu, dini yaşanmaz kılmasıdır. İbadetlerin şeklî detaylarına aşırı vurgu yapılması, dinin özünü oluşturan tevhid, adalet, merhamet, emanet ve dürüstlük gibi değerlerin ikinci plana itilmesine neden olur.

Hüseyin Atay'ın "Namazı milletin başına bela ettiler" sözü işte bu olguya işaret eder: Namaz, bir kurtuluş vesilesi olmaktan çıkarılıp, ağır fıkhî tartışmaların odağı haline getirildiğinde, insanlar için bir yük haline dönüşür.

Şekilci dindarlığın bir diğer açmazı, toplumsal sorumluluk bilincini köreltmesidir. Kur'ân'ın takvâ sahibi müminlerden beklediği; yetime, yoksula, yolda kalmışa sahip çıkmak, adaleti tesis etmek, emanete riayet etmek gibi sosyal sorumluluklar, şekilci anlayışta ikinci plana itilir. Oysa takvâ, sadece Allah ile kul arasındaki dikey ilişkiyi değil, aynı zamanda insanlarla olan yatay ilişkiyi de düzenleyen kapsayıcı bir bilinçtir.

Takvâ kavramının sadece Allah-insan ilişkisine hapsedilmesi veya ibâdet ve itaatte derinleşmek isteyenlere mahsus bir davranış olarak anlaşılması, Kur'ân'ın evrensel mesajını daraltan bir yaklaşımdır.

Muhammet Yıldız'ın belirttiği gibi, Kur'ân-ı Kerim'in muhatapları tarafından meseleye yaklaşıldığında, takvâ kavramı önemini kaybetmemekle birlikte, kavramın teorik tanımı ile pratik sahada karşılığı arasında farklılıklar olduğu gözlemlenmektedir.

Bu ihtilafın bir sonucu olarak, bazen takvâ kavramı sadece Allah-insan ilişkisine hapsedilirken, bazen de ibâdet ve itaatte derinleşmek isteyenlere mahsus bir davranış olarak anlaşılmaktadır. Oysa takvâ, Kur'ân'ın evrensel mesajının merkezinde yer alan ve tüm müminleri kuşatan kapsayıcı bir kavramdır.

5. ÖZE DÖNÜŞ: TAKVÂ EKSENLİ BİR DİN ANLAYIŞININ İMKÂNI

Kur'ân'ın takvâ merkezli din anlayışına dönüş, şekilciliğin epistemolojik ve ahlâkî açmazlarından kurtulmanın temel şartıdır.

Bu dönüş, ibâdetlerin aslî maksatlarının hatırlanması, dinin hayatı kuşatan bütüncül yapısının yeniden ihya edilmesi ve ihlas-samimiyet eksenli bir dindarlığın inşası ile mümkündür. Öncelikle, ibâdetlerin araçsallığı hatırlanmalıdır. Namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibâdetler, bireyi takvâya ulaştıran araçlardır; amaç değil.

Bu araçlar, şeklî detaylarıyla değil, ruhuyla ve bireyde oluşturduğu ahlâkî dönüşümle değerlidir. "Umulur ki takvâya erersiniz" (el-Bakara 2/183) hitabı, orucun nihai hedefinin takvâ olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

İkinci olarak, dinin hayatı kuşatan bütüncül yapısı yeniden ihya edilmelidir. Din, sadece camiye, mescide veya ibâdethaneye hapsedilmiş bir olgu değil; çarşıda, pazarda, iş yerinde, aile içinde ve toplumsal hayatın her alanında yaşanan kapsayıcı bir sistemdir. "Yeryüzü benim için mescid kılındı" hadisi, müminin hayatının her anını ibâdet bilinciyle yaşaması gerektiğini hatırlatır.

Üçüncü olarak, ihlas ve samimiyet, din anlayışının merkezine yerleştirilmelidir. "Din samimiyettir" hadisi, dinin özünün samimiyet olduğunu vurgular. Samimiyet, Allah'a, Resulüne, Kitabına, Müslüman yöneticilere ve tüm Müslümanlara karşı dürüst ve içten olmayı gerektirir. Bu samimiyet, ibâdetlerin kabulünün temel şartı olduğu gibi, toplumsal ilişkilerin de temelini oluşturur.

Nurettin Topçu'nun işaret ettiği gibi, dinî hayatta canlı ve üretken tavır, kişisel arayışlara, yaratıcılığa ve yeni anlam üretme olanaklarına açık olan tavırdır. Bu tavır, takvâ eksenli bir din anlayışının doğal sonucudur. Oysa şekilci tavır, dinî hayatta herhangi bir yeniliğe olanak vermeyecek şekilde son derece tutucu ve kapalıdır. Öze dönüş, bu kapalılıktan kurtulup, dinin canlı ve üretken yorumlarına kapı aralamayı gerektirir.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerim'in ortaya koyduğu din anlayışı, takvâ, ihsan ve ihlas gibi ahlâkî ve manevî erdemleri merkeze alan, hayatın tümünü kuşatan bütüncül bir sistemdir. Bu sistemde ibâdetler ve dinî pratikler, insanı bu erdemlere ulaştıracak araçlardır. Tarihsel süreçte ortaya çıkan şekilci eğilimler, bu araçları amaç haline getirerek dinin özünü ve ruhunu gölgeleme tehlikesi taşımaktadır.

Gerçek anlamda bir dindarlık, namazın kılınış şekilleri veya dış görünüşe dair teferruat üzerine yoğunlaşmak yerine, Kur'ân'ın temel vurgusu olan tevhid, adalet, merhamet, emanet ve dürüstlük gibi değerleri hayata geçirmekle mümkündür. Hz. Peygamber'in "Din, samimiyettir." prensibi, tüm Müslümanlar için bir rehber olmalıdır. Bireysel huzur ve toplumsal barış, ancak her türlü düşünce, inanç, tutum ve davranışta samimiyetin hâkim kılınmasıyla tesis edilebilir. Bu da, dinin sadece şeklî boyutuna değil, özüne ve ruhuna odaklanan bir anlayışla mümkündür.

